

ЛІТЕРАТУРА

1. Гітін В. Орден козацького лицарства / Валерій Григорович Гітін. – Харків: Торсінг плюс, 2008. – 352 с.
2. Кирилова О. Тематично-проблемна своєрідність історичної діалогії Миколи Лазорського (“Гетьман Кирило Розумовський”, “Патріот”) / О. Кирилова // Історико-літературний журнал. – 2007. – № 14. – С. 220-228.
3. Лазорський М. Гетьман Кирило Розумовський: Роман-хроніка 18 віку / М. Лазорський. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1961. – 752 с.
4. Ромащенко Л. Інтерпретація національної історії в українській прозі ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття ступеня д. філол. н.: спеціальність 10.01.01 “Українська література” / Людмила Ромащенко. – К., 2006. – 40 с.
5. Радянська енциклопедія історії України / [відповід. редакц. А. Д. Скаба]: у 4 т. – Т. 1. – К.: Гол. редакція Української радянської енциклопедії, 1969. – 547 с.
6. Сиротюк М. Живий перегук епох і народів / Микола Сиротюк. – К.: Дніпро, 1981. – 248 с.
7. Чумак Р. Бране Поле: роман / Роман Чумак. – К.: Радянський письменник, 1969. – 430 с.

УДК 821.161.2-09:94

ВИМИСЕЛ ТА ДОМИСЕЛ (ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ ТА ХУДОЖНЬОЇ ПРАВДИ)

Дудніков М. О., к. філол. н., доцент

Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “КНУ”

Стаття присвячена вивченню таких літературознавчих понять, як вимисел та домисел. Проаналізовані антиномічні судження літературознавців, письменників та істориків стосовно вимислу та домислу. Представлені різні погляди на історичну та художню правду.

Ключові слова: вимисел, домисел, історична правда, художня правда, істина, правдоподібність.

Дудников Н. А. ВЫМЫСЕЛ И ДОМЫСЕЛ (К ПРОБЛЕМЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРАВДЫ) / Криворожский педагогический институт ГВУЗ “КНУ”, Украина.

Статья посвящена изучению таких литературоведческих понятий, как вымысел и домисел. Проанализированы антиномичные суждения литературоведов, писателей, историков касательно вымысла и домисла. Представлены различные научные взгляды на историческую и художественную правду.

Ключевые слова: вымысел, домисел, историческая правда, художественная правда, истина, правдоподобие.

Dudnikov M. O. FICTION AND CONJECTURE (THE PROBLEM OF HISTORICAL AND LITERARY TRUTH) / Krivorozgian Pedagogical Institute SHEI “KNU”, Ukraine.

The article investigates such literary notions as fiction and conjecture. Antinomian judgments of literary critics, writers, historians concerning fiction and a conjecture are analyzed. Special attention is given to the different scientific views on the historical and literary truth.

Key words: fiction, conjecture, historical truth, literary truth, true, authenticity

Процес звернення до минулого цілком закономірно потребує інтуїтивного відчуття, яке супроводжується авторською фантазією та уявою, воно дозволяє письменнику відтворити картини минулих часів. Причому, фантазування та уявлення не повинні вступати у протиріччя з духом епохи. При написанні історичних художніх творів автоматично виникає проблема, яка стосується вимислу та домислу, – важливих складових будь-яких художніх історичних творів.

Витоки розмов про роль вимислу й домислу в літературі простежуються з часів Арістотеля. Мислитель розглядав мистецтво не як наслідування, копіювання, точне відтворювання, а як вид творчості, яка моделює не лише те, що є чи було, але й можливе в житті, тобто “життя в реальності і життя в вірогідній можливості” [2, с. 655].

Особливо активно цією проблемою переймалися романтики. Так, німецький письменник Л. А. фон Арнім у статті “Поезія та історія” (1817) акцентував увагу на тому, що історія “досяжна лише нашому внутрішньому зору”, а “історичні джерела породжують твір, який не вважається історичною правдою, а лише припускає заповнення прогалів у історії, відтворює картину в межах історії” [5, с. 152]. У літературному етюді письменника-романтика В. Г. Вакенродера “Звуки” (1826) також простежується суб’єктивне ставлення до історії: “...давня грецька й біблійна історія, та й історія будь-якого народу, починається з музики. Музика – це поезія, поет вигадує історію” [9, с. 89], а Г. Гейне у “Дорожніх картинах” (1824-1831) висловлював свою здивованість примхами народу, який вимагає своєї історії у викладанні поета, а не історика. Ф. Гегель теж диференціював зміст історії, розподіляючи його на “прозаїчний, який був досягненням науки, і поетичний, який надихало мистецтво” [11, с. 372].

Подібна тенденція простежується й у французькій літературі. Так, А. де Він’ї в передмові до видання свого роману “Сен-Мар” (“Роздуми про правду в мистецтві” (1829)) розглянув теорію вимислу стосовно романтичного історичного роману. Він помітив важливу ознаку свого часу: “... історія більш ніж будь-коли заволідає мистецтвом” [10, с. 420]. І це пов’язано з тим, що людська душа має дві потреби, які, на думку А. де Він’ї, “зливаються в єдиний потік: це, по-перше, любов до правди, по-друге, любов до вимислу...” [10, с. 421].

Зазначимо, що шотландський письменник В. Скотт вважав головним завданням, яке стоїть перед письменниками-істориками, – досягнення такого ефекту, коли читач здатний пережити ті почуття, які були притаманні людям минулих часів. І тут він повторює аристотелівську думку, коли наполягає на показі своїх героїв у таких обставинах, яких, можливо, в дійсності й не було, але ці обставини були історично можливими. Засновник історичного жанру пропонує використовувати вимисел для відтворення якоїсь вищої правди, яка відрізняється від емпіричної правди факту меншою точністю зображуваних деталей, але більшою глибиною осягнення суті певної епохи. Тобто він вважає художню правду більш важливим компонентом правди історичної. В. Белінський важливу функцію історичного роману вбачав у тому, щоб “зблизити мистецтво з життям, а вигадку з дійсністю” [7, с. 316].

Зауважимо, що багато істориків і філологів виступали проти змішування історичного факту з вимислом. Це явище, на їхнє переконання, зовсім не було на користь історії. Російський письменник та історик М. Карамзін вважає, що історія не терпить вигадок і повинна зображуватись тільки в пам’ятках [14]. Навіть учні В. Скотта (П. де Барант, А. Т’єррі, Ж. Мішле) виступили проти свого вчителя, засуджуючи його відхилення від історичної істини. Тоді ж як видатний англійський письменник, історик та філософ Т. Карлейль вірив у “чуттєве відтворення історії”. Інший англійський історик, поет, прозаїк Т. Маколей надавав перевагу яскравій художній формі викладання, а достовірність свідчень вважав не обов’язковою. А от німецький історик Л. фон Ранке визнавав тільки історичні свідчення, усе інше, в його розумінні, до історії не мало жодного відношення.

Цікавим є підхід до історії італійського філософа та історика Б. Кроче, він дивився на історію як на вид мистецтва, тому що минуле оживає у свідомості історика за допомогою художньої інтуїції. Питання про ставлення історика до минулого – це питання співвідношення інтуїтивного й раціонального начал у історичному пізнанні. Б. Кроче розподіляв історичні твори на “поетичні”, “практичні” та “філологічні”. Поетичною він називав історію, в якій “зацікавленість думки підмінюється зацікавленістю почуттів, а логічна послідовність – естетичною” [15, с. 22]. Практична історія, згідно з Б. Кроче, складається з двох елементів – історії та практичної мети, які об’єднуються в єдиний практичний акт. А тому з цією історією полемізувати не можна. До філологічної він відносив історію, яка прив’язана до документів і обмежена, в основному, їхнім тлумаченням.

Італійський письменник, історик-медієвіст У. Еко в літературі виокремлює також три способи розповідання про минуле. Перший – коли минуле використовується як привід, як фантастична передумова, що дає свободу уявленню. Другий – “роман плаща і шпаги в дусі Дюма”. Персонажі беруться автором із енциклопедії (Рішел’є, Мазаріні), але їхні дії не зафіксовані в енциклопедії (інтриги з міледі, співробітництво з Бонасьє). Як реальні, так і вигадані герої діють згідно загальнолюдським принципам. Третій спосіб представити минуле, як раз і є, на

думку У. Еко, історичний роман, у якому реальні й вигадані герої говорять і діють так, як повинні були говорити й діяти люди того часу, який описується в романі [21, с. 464-465].

Автори словника літературознавчих термінів В. Лесин та О. Пулинець називають вимислом у художній літературі те, що створене творчою уявою, фантазією письменника: “мистецька творчість як процес і наслідок творчої діяльності уяви художника” [13, с. 65], а так вони висловлюються відносно домислу: “Домисел – це такий здогад чи припущення, для якого немає достатніх підстав і яке не підтверджують життєві факти, надумані й непереконливі картини та образи твору. Цим відрізняється домисел від художнього вимислу, застосованого на глибокому знанні життя й широко використовуваного письменниками у творчій роботі” [13, с. 114].

Більш чітко поняття “художній вимисел” і “художній домисел” визначив Б. Мельничук, який засвідчив, що в першому випадку “маємо справу зі стовідсотковим придумуванням”, а художній домисел “є дофантазуванням, допридумуванням, ... додавання до того, що справді існувало чи існує, чому можна знайти документальне чи якесь інше підтвердження” [17, с. 40]. Слушною є думка М. Ільницького: “під вимислом ми розуміємо творення художнього образу за законами асоціації, спосіб узагальнення, зумовлений самою природою художньої фантазії...; під домислом – здогадку там, де втрачена ланка зв'язку фактів, подій, це мовби реконструкція на основі збереження фрагментів” [12, с. 271].

Розмови про вимисел та домисел автоматично переходять у коло питань, пов'язаних із нетотожними за своїм значенням поняттями “історичної правди” і “художньої правди”. Так, достовірні деталі, підкріплені документально, чітке відтворення національного колориту ще не є гарантією цілісного сприйняття історичних подій, а без так званої цілісності не існує художньої правди, специфіка якої полягає у відтворенні точної художньої деталі. Тобто історична правда адсорбує сутнісні компоненти історичної епохи, а художня правда – базується на точності побудови художньої деталі. Отже, ці складові взаємопов'язані: “Художня правда не протиставлена правді історичній, а є її більш повним розвитком і більш яскравим вираженням” [19, с. 285].

Однозначного вирішення проблеми достовірності історичного роману немає: не документальність, не історична довідка чи коментар мало що прояснюють у цьому питанні. До того ж, співвідношення міри історичної правди і правди художньої пов'язано з тією метою, яку переслідує автор, відтворюючи ту чи іншу історичну тему. Письменник, на відміну від вченого-історика, нічого не доводить, він “просто говорить... Це зовсім різні рівні, різні шляхи і способи самопізнання людства через історію” [6, с. 112]. Художня правда – це переконливо змальований світ. Вона не тотожна правдоподібності (простій схожості на життя). Художня правда не обов'язково повинна бути схожою на дійсність, але змушена обов'язково відповідати її сутності. “Художня правда – основне поняття теорії реалізму, яке характеризує ізоморфність створеного митцями світу з реальною дійсністю (відтворення життя у формах життя). Художня правда співмірна з правдою історії, але не є її копією” [16, с. 719].

Значно впливає на модифікації історичного роману сутнісне співвідношення між документом і домислом та вимислом, тобто документальність також має визначальну жанрову функцію. Однак характер вивчення та застосування документу може бути різним: від детального вивчення великої кількості певного матеріалу до вибіркового дослідження окремих документальних епізодів. Документ емоційно впливає на читача. Інколи автор малює історичний сюжет у контексті “стилізації під документ”.

Отже, “різні пропорції” таких елементів, як вимисел, домисел, документ (атрибутивний документ), історичний факт, вигаданий персонаж, історичний персонаж, авторська позиція, історична довідка та історичний коментар, суспільна думка і т. ін. творять, як сказала б С. Андрусів, “неоднакові жанрово-видові контури історичного твору” [4, с. 16].

Отже, художній вимисел та домисел набирають більш вагомих ознак, коли конкретизуються через поняття “історична правда” та “художня правда”. Ці поняття ретельно досліджував М. Сиротюк. У його баченні “історична правда” – це, насамперед, “відображення провідних закономірностей і тенденцій суспільного розвитку, розкриття вирішальної ролі народних мас в історичному процесі” [20, с. 45]. Дослідник вважав, що “вірне розуміння письменником історичної дійсності допомагає йому яскравіше, в досконалих мистецьких формах відтворити її...” [20, с. 44].

“Художню правду” він розумів як “обов’язок письменника розкривати історичний образ в його головній суті, в основних, що визначають його характер і роль в історії, рисах і вчинках” [20, с. 44]. М. Сиротюк вважав, що між історичною та художньою правдою існує нерозривний діалектичний зв’язок, у результаті чого їхнє окреме існування в мистецькому творі неможливе, бо “існує цільний у своїй єдності комплекс – правда історично-художня” [20, с. 44]. При цьому він робить суперечливий висновок відносно єдності правди історичної та художньої, надаючи перевагу правді історичній. Адже надання переваги одному з дуалістичних понять призводить до порушення функціонування комплексу загалом.

Так, “історична правда” в інтерпретації Б. Мельничука – “це те, що відповідає дійсності, реаліям буття взагалі..., це життєва істина, що включає в себе наші уявлення, погляди на сучасне, так і на минуле – менш чи більш віддалене” [17, с. 14].

До речі, Л. Александрова пропонує термін “історична правда”, замінити через його “очевидну суб’єктивність і відносну достовірність”, [3, с. 142] на “життєву правду”, який відповідно диференціює на “історичну правду” та “історичну достовірність” (нагадаємо, що термін “життєва правда” вживав ще в першій третині XIX ст. А. де Він’ї). Художня ж правда осмислюється Л. Александровою як “синтез історичної достовірності й художнього вимислу, за допомогою якого автор створює художній образ, оцінюючи життєві явища з позицій передового ідеалу сучасності” [3, с. 142].

Російський літературознавець В. Бурсов визначає термін “художня правда” як “відкриття, яке здійснив талант” [8, с. 33], наголошуючи на індивідуальності та неповторності її реального втілення в конкретному творі. В. Новіков не погоджується з тими вченими, які ведуть розмову тільки про об’єктивну дійсність, що порушує важливу специфіку художньої правди – “співвідносність суб’єктивного та об’єктивного в художньому узагальненні, адекватність образів характерним явищам дійсності” [18, с. 8].

Семантично близьким до поняття правди є поняття істини, але істина не є синонімом правди. Якщо правда складається з варіантів суджень із певною мірою достовірності, які пропущені через індивідуальний погляд і “правд” може бути декілька, то істина завжди одна, вона не абстрактна, а конкретна. Осягнення істини є головною метою пізнання, оскільки істина має такий зміст знань, який відповідає об’єктивній дійсності. Абсолютність істини полягає в її стійкості та сталості, тобто знання утворює таке інформаційне поле, яке на тривалий час вважається безперечним надбанням людства.

Історичні знання природно пов’язані з поняттям історизм, що змушує нас дивитися на речі у їхньому розвитку та плинності. Слова Арістотеля підтверджують нашу думку про те, що зафіксувати істину в історії практично неможливо: “... немає сенсу судити про істину на тій підставі, що речі, які нас оточують, явно змінюються і ніколи не залишаються в одному й тому ж стані. Оскільки в пошуках істини необхідно відштовхуватися від того, що завжди знаходиться в одному й тому ж стані й не піддається ніяким змінам” [1, с. 251].

Проблема вимислу й домислу в річищі історико-художньої правди має вирішуватися в досить рухливих історико-літературних контекстах, які будуються на безлічі сутнісних нюансів. Відбувається певна гра смислів, основа яких прихована у філософських реаліях. Кожен дослідник вибудовує свої варіанти наукових підходів до розкриття глибинних структурних елементів жанру історичного роману.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістотель. Сочинения: в 4 т. / Арістотель. – Т. 1. – М.: Мысль, 1975. – 550 с.
2. Арістотель. Сочинения: в 4 т. / Арістотель. – Т. 4. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.
3. Александрова Л. Советский исторический роман (типология и поэтика) / Лидия Павловна Александрова. – К.: Вища школа. Изд-во при Киевском гос. ун-те, 1987. – 160 с.
4. Андрусів Ст. Мости між часами (Про типологію історичної прози) / Стефанія Андрусів // Українська мова та література в школі – № 8. – 1987. – С. 14-20.
5. Арним Л. Поэзия и история: [литературные манифесты западно-европейских романтиков] / Людвиг Ахим фон Арним. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1980. – 639 с.

6. Барабаш Ю. “Если забуду тебя, Иерусалим...” Гоголь и Шевченко: Сравнительно-типологические опыты / Юрий Барабаш. – Харьков: Акт, 2001. – 376 с.
7. Белинский В. Полное собр. соч.: в 13 т. / Виссарион Григорьевич Белинский. – Т. 10. – М.: Изд-во АН СССР, – 1956. – 453 с.
8. Бурсов Б. Пути к художественной правде / Борис Иванович Бурсов. – Л.: Советский писатель, 1968. – С. 3-44.
9. Вакенродер В. Звуки: [литературные манифесты западно-европейских романтиков] / Вильгельм Генрих Вакенродер. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1980. – 639 с.
10. Виньи А. Размышления о правде в искусстве: [литературные манифесты западно-европейских романтиков] / Альфред де Виньи. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1980. – 639 с.
11. Гегель Г. В. Ф. Эстетика: в 4 т. / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – Т. 3. – М.: Искусство, 1971. – 1971. – 621 с.
12. Ільницький М. У вимірах часу: [літературно-критичні статті] / Микола Миколайович Ільницький – К.: Радянський письменник, 1988. – 277 с.
13. Лесин В. Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. – К.: Радянська школа, 1971. – 486 с.
14. Кармазин Н. История государства Российского: в 12 т. / Николай Михайлович Кармазин. – Т. 1. – М.: Наука, 1989. – 640 с.
15. Кроче Б. Теория и историография / Бенедетто Кроче. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 192 с.
16. Літературознавчий словник-довідник [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва та ін.]. – К.: ВЦ “Академія”, 2006. – 752 с.
17. Мельничук Б. Випробування істиною: Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (Від початків до сьогодення) / Борис Іванович Мельничук. – К.: Академія, 1996. – 272 с.
18. Новиков В. Художественная правда и диалектика творчества / Василий Васильевич Новиков. – М.: Советский писатель, 1971. – 400 с.
19. Реизов Б. Творчество Вальтер Скотта / Борис Георгиевич Реизов. – М., Л.: Художественная литература, 1965. – 497 с.
20. Сиротюк М. Український радянський історичний роман: [монографія] / Микола Сиротюк. – К.: Наукова думка, 1971. – 285 с.
21. Эко У. Заметки на полях “Имени розы” / Умберто Эко. – М.: Книжная палата, 1989. – С. 425-467.